

Ako už vyzdvihli klasici marxistickej filozofie, jednou zo základných filozofických kategórií označujúcich objektívne formy existencie hmoty je kategória kauzality. Táto kategória je výrazom toho, že svet je vôbec *nejakým* spôsobom zákonitý vo svojom dianí a utváraní. Naproti tomu regionálne kauzálne výroky zachycujú už celkom osobitné a špeciálne procesy a udalosti objektívnej reality. Kauzálne zákonitosti v jednotlivých oblastiach objektívneho diania interpretujeme špecifickým pojmovým aparátom príslušných oblastí vedy. Napríklad regionálnu kauzalitu biotických procesov — na rozdiel od abiotickej kauzality — označujeme ako teleologickú. Niektorí sovietski filozofi konštatujú, že vnútorná koordinovanosť častí sa prejavuje v celej prírode, no teleologickou je iba v živej prírode.

Nezistiteľnosť určitej predpokladanej konkrétnej súvislosti nikdy nestačí diskvalifikovať platnosť univerzálnej kategórie kauzality. Niet pozitívneho dokladu, že by určitý vymedzený objektívny jav vôbec nijako nebol determinovaný a že by sa vyskytol celkom spontánne.

Teda osobitné kauzálne výroky, jednotlivé formy špeciálnych kauzálnych vzťahov môžu byť kedykoľvek falzifikované bez toho, že by bol narušený sám kauzálny princíp či kategória. Kvantová fyzika právom odmieta univerzalizovanie špeciálnej koncepcie kauzality klasickej fyziky, no nijako nenarúša samu filozofickú kategóriu kauzality.

Kedykoľvek rozpor medzi predpoveďami na základe uznávaných kauzálnych zákonov v danej etape vývinu vedy a experimentálnymi výsledkami dosiahne určité kritické štádium, vtedy dosiaľ uznávané kauzálne zákony treba nahradiť adekvátnejšími zákonmi.

Všetok pokrok v procese utvárania kauzálnych výrokov je podmienený dialektickým vzťahom teórie a experimentálnej oblasti. Prehlbovanie poznania ide etapami falzifikácií, resp. modifikácií jednotlivých kauzálnych štruktúr, obdobiami prestavby jednotlivých pojmových štruktúr kauzálnych súvislostí. Pochopenie tejto dialektiky chráni pred nihilizmom akauzality. Teda diskvalifikácie vo vývine vedy značia diskvalifikáciu určitých konkrétnych empirických (a teda aj kauzálnych) modelov a formulácií, ako aj potrebu ich rekonštrukcie, ale nijako neznamenajú bezzákonnosť v objektívnom svete.

Pojmom kauzality a jeho špeciálnymi formami možno zachytávať vždy len isté stránky vesmírneho diania a len relatívne dokonale. Zásadne platí, že dokonalosť našich teoretických a experimentálnych pomôcok je podmienená danou vývinovou etapou príslušnej vednej disciplíny. Súvislosť reálnych javov teda teoreticky úplne absorbovať nemôžeme a vždy ich trochu zjednodušujeme a skresľujeme. I keď postupom vývinu poznania skutočnosť pojmovo vyjadrujeme čoraz presnejšie, pre nekonečnú diferencovanosť a mnohotvárnosť sveta absolútny cieľ nikdy nedosiahneme.

Empirické výroky o reálnej determinácii nikdy nemôžu dosiahnuť absolútnu exaktnosť vzťahov formálnej logiky a matematiky. Musí stačiť, že kauzálne zachytávame postupne vždy viac než holú javovú sukcesiu, totiž hlboké zákonitosti reálneho diania.

<sup>1</sup> Príspevok je vybraný zo zatiaľ nepublikovaného rukopisu *Dialektika bytia*, ktorý ukončil akademik Hrušovský tesne pred svojou smrťou.

Hoci právom postulujeme veľmi bezpečnú platnosť kauzálneho princípu, v aplikácii na jednotlivé konkrétne prípady ho už vonkoncom, nemožno vysloviť v absolutizovaných schémach. Veď ani sám kauzálny princíp, sám univerzálny zákon kauzality nie je analytickou vetou. Hoci je princíp kauzality vrcholným výrazom kontinuity objektívneho diania, platí ako vrcholný filozofický a zároveň empirický pojem iba aproximatívne, i keď naozaj so suverénou platnosťou. Je teoretickým predpokladom tvorenia kauzálnych výrokov.

Pokiaľ ide o empirický charakter kauzálneho vzťahu, v roku 1942 som sa ho pokúsil vystihnúť slovami, že ak logická platnosť kontradikcie viet čirej logiky neobstojí, logická platnosť antitetických kauzálnych výrokov trvá. Kým platnosť rýdzich logických vzťahov je apodiktická, platnosť kauzálnych výrokov je hypotetická: z príčiny nemožno apriori dedukovať účinok. Pojem kauzality je teda empirický a syntaktickú povahu logickej nevyhnutnosti nadobúda len vtedy, keď ho považujeme za definíciu.

Príčina a následok sú pojmy, ktorými vyslovujeme momenty diania vyplývajúce z jeho podstaty. Kategória kauzality vyjadruje vo svojej podstate vnútorné vyplývanie javov.

V oblastiach, v ktorých sme nadobudli určitú pojmovú exaktnosť, bývame svedkami, že výrazy príčina a účinok sa nahrádzajú zákonmi pohybových funkcií, ktoré presnejšie vyjadrujú kontinuitu reálneho diania. Toto však neznamená, že by sa azda zákon kauzality rozplynul v pojme funkcie.

Kauzálne súvislosti sú momentmi dialektickej protirečivosti. Celistvý a zároveň rozporný proces štrukturácie prezentuje jednotu čiastkových momentov a jednosmerných pohybov, ktoré sa navzájom križia. Relatívne lineárne kauzálne reťaze sa vzájomne prenikajú v totalite štrukturačných procesov. V opak modelu lineárnej kauzality práve štruktrológia orientovaná na dialektiku štrukturácie zavádza koncepciu dynamickej interakcie medzi mnohými premennými. Tam, kde ide o vzájomné pôsobenie celej množiny premenných, je vonkoncom neúnosné tradičné sledovanie lineárnych reťazov alebo vzťahov dvoch variabilných entít. Aj podľa V. S. Tuchtina kategóriu kauzality možno adekvátne interpretovať len na báze štruktúry interakcií.

F. Čížek právom pripomína, že zatiaľ čo klasická veda sa zaoberala viacej lineárnou, jednosmernou kauzalitou, t. j. problémom dvoch premenných (svet klasickej mechaniky), či neorganizovanou komplexitou (svet klasickej štatistickej fyziky), moderná veda sústreďuje svoj záujem na organizované komplexy, t. j. na interakcie veľkého (ale nie nekonečného) počtu premenných.

Niektorí vedci vyslovili domnienku, že kauzalita predpokladá podstatu a že je iba výrazom kvantitatívnych premien v rámci danej podstaty alebo kvality. Treba si však všimnúť, že podstaty vecí sa rozmanite prelínajú a prerastajú. Jednako platí, že v najvlastnejšom zmysle výsledkom dialektického procesu je utváranie nových podstát, nových kvalít.

Jav, ktorý má príčinu v samom sebe, ktorý vyplýva zo samej podstaty a je vnútorne determinovaný, nazývame nevyhnutným javom. Už Leibniz vyznával takúto faktovú nevyhnutnosť a rozlišoval ju od tzv. nepodmienej nevyhnutnosti, ktorá vyjadruje *logickú* nemožnosť opaku.

Pojem náhody z tohto aspektu je potom výrazom pre všetky udalosti objektívnej skutočnosti, ktoré pre danú kauzálnu zákonitosť, pre danú dominujúcu hybnú súvislosť sú zvonjšie a nepodstatné, alebo ktoré sú z hľadiska danej teórie či koncepcie irelevantné.

Myslím, že treba zásadne rozlišovať ontickú otázku bytia (existenciálne referencie) „ako takého“, t. j. otázku existenciálnej nezávislosti bytia od vedomia a ontologickú otázku spôsobu bytia, otázku univerzálnej charakteristiky bytia prostredníctvom filozofických kategórií. Túto principiálnu tézu sa pokúsím zdôvodniť.

Ontologická kategória predmetného bytia na rozdiel od ontického bytia, t. j. od bytia „ako takého“ je výrazom konkrétneho tvaru, i keď na univerzálnej úrovni.

Každá filozofická kategória sensu stricto označuje niektorú univerzálnu črtu alebo vlastnosť konkrétneho bytia. Filozofickými kategóriami sa vyslovujú najvšeobecnejšie určenia bytia. Vyslovujú sa nimi teda konkrétne určenia bytia a nie bytie „ako také“.

Všetku konkrétnu skutočnosť označujeme ako materiálne bytie, ako objektívnu realitu, ako fakticitu, ako svet alebo ako obzor. Všetko konkrétne bytie je nejakým spôsobom určené.

Materiálne bytie má určité formy prejavu. Základné formy všetkého konkrétneho alebo objektívneho bytia sú napríklad čas a priestor. Hegel i Engels používajú aj označenie *spôsob* bytia. Engels hovorí napríklad, že pohyb je spôsob existencie hmoty a že nikdy a nikde nebola a nemôže byť hmota bez pohybu.

Bytie „ako také“, teda neurčené, je prázdnu abstrakciou. Je negáciou vlastností, a preto nemôže mať ani nijaký pojmový korelát. Kognitívny význam môžu mať iba „veci pre nás“ a nie „bytie osebe“. Podľa V. V. Bažanova „bez registrácie vlastností absolútne niet čo vypovedať o veci“. Práve preto konštatovali už iniciátori marxistickej filozofie, že keď sme poznali spôsoby bytia, poznali sme hmotu samu.

Kognitívne môžeme zachycovať čiže poznávať iba spôsoby bytia, a preto všetko konkrétne poznanie je empirické. No empirické poznanie si vždy vyžaduje určité teoretické predpoklady, vyplynulé z predošlých skúseností a poznatkov. Práve preto sme zásadne schopní empirický obsah konkrétnej skutočnosti apercipovať. Na rozdiel od tejto kognitívnej schopnosti, ktorú nazývame apercepciou, percepciou čiže vnímaním sa zmocňujeme iba bezprostredných dát názoru.

Kategória matérie alebo hmoty je univerzálny ontologický pojem, ktorým označujeme totalitu empirického (hlbinne empirického) bytia. Teda matéria je už konkrétnym bytím, pričom rozlišujeme jej univerzálne určenie v zmysle filozofického (ontologického) pojmu hmoty a jej špecifické určenie, napríklad masa, živá hmota, aróma, betatrón, ferment atď.

V prvej fáze histórie poznania materiálnosťou označujeme to, čo podnecuje rozvoj nášho názorného poznania. Ontológia naivného realizmu sa orientuje na sféru zmyslových javov. V procese vedeckej abstrakcie sa však človek postupne odpútava od javovej názornosti a empirické fakty alebo materiálne objekty zachycuje napríklad aj v oblasti nenázorných modelov mikročastíc. Veda a jej teoretické zóny čoraz väčšími strácajú svoj názorný charakter a abstrahujú od roviny zmyslových javov. Napriek tomu moderná veda hlbokú dynamickú štruktúru sveta vyslovuje adekvátnejšie než názorné poznatky.

Konštatovali sme už, že neurčené bytie je prázdne. Takým sa prezentuje

z hľadiska určeného čiže hmotného bytia. Neurčené alebo ontické bytie môže-  
me označiť aj ako holé. Z filozofických rozborov F. Engelsa jednoznačne vy-  
plýva, že slovo *byť* neimplikuje nijaké určenie.

Určité konkrétne určenie konštituuje už predmet, či už rudimentárny alebo  
s postupnými gradáciami diferencovania. Materialita je už určeným bytím, je  
spôsobom bytia. Inými slovami: materiálna realita je už spredmetneným bytím,  
je efektom spredmetňovania. Možno si položiť otázku: čo je to, čo sa spred-  
metňuje? Podľa Engelsa určenie sveta, napríklad jednota sveta nespočíva  
v jeho bytí, i keď je jeho bytie *predpokladom* jeho jednoty, pretože najprv  
musí niečo byť, aby mohlo byť jedno. Skutočná jednota sveta, ako hovorí  
Engels, je v jeho materiálnosti. Teda bytie je predpokladom konkrétnych ur-  
čení. Z toho vyplýva, že *predpokladom* kategoriálnych určení nie je matéria,  
ako hlása mechanistický materializmus, ale predpokladom týchto určení, a teda  
aj matérie, je bytie, ontické bytie.

Neurčené alebo holé či prázdne bytie je teda predpokladom, zrodu objektu  
„pre nás“, zrodu afirmovaného bytia.

Pojem „čisté bytie“ vyjadruje pomyselnú absenciu (v mentálnom experimen-  
te) konkrétnych určení, abstraktívne vyprázdnenie sveta. B. G. Kuznecov ho-  
vorí o čistom bytí ako o výsledku oslobodenia bytia od konkrétnych určení.

Práve z faktov vyplývajúcich z procesu spredmetňovania môžeme dedukovať  
(na ceste späť — ako hovoril Engels), že existuje čosi (čosi nie ako vlastnosť),  
čo je mimo nášho vedomia. Toto bytie ako také alebo holé môžeme naznačiť iba  
metaforicky.

Treba predpokladať, že holé bytie je antichaotické, pretože inak by sa prax  
a poznanie nemohli rozvíjať a prehlbovať. Bytie „osebe“, ak by bolo chaotické,  
nemohlo by vstúpiť do kontaktu s aktívnym subjektom a bolo by kognitívne  
nevystihnuteľné a prakticky nezvládnuteľné. Teda *nejaký* poriadok alebo pera-  
tickosť holého bytia je podmienkou navodenia a rozvinutia praxe a poznania.  
A teda výraz *nejaký* poriadok vyjadruje *predpoklad* alebo potenciálnu možnosť  
konkrétneho určenia bytia v situácii už raz navodeného dialektického kontaktu  
spredmetňovaného bytia a teoreticko-praktického subjektu.

Z tejto argumentácie jednoznačne vyplýva, že peratickosť bytia je absolútne  
imanentným určením a že jej koncepcia je v príkrej opozícii tak voči kantov-  
skému chápaniu „veci osebe“, ako aj všetkým variantom subjektívneho idea-  
lizmu.

Predpokladám ďalej, že bytie mimo nášho vedomia je diferencovanejšie než  
sú formy či spôsoby bytia, ktoré aktuálne apercipujem. Je to principiálny pred-  
poklad či podmienka rozvoja empirického poznania a praxe. Aj sama empirická  
skutočnosť, t. j. už určené bytie, sa vždy ukazuje perspektívne oveľa diferen-  
covanejšou, než je prítomný rozsah empirického poznania.

A tak teda holé bytie nie je nebytie, je len výrazom konkrétnej neurčitosti  
bytia. Je to aj výraz predpokladu určenia a spredmetnenia bytia v spoločen-  
sko-lidskej praxi. Výrazom holé bytie označujem to, čo je mimo nášho vedomia,  
čo je prakticky zmocniteľné a poznateľné, čo je peratické (pretože z chaosu  
sa nemôže rozvinúť dialektika subjektu a objektu). Tieto vyjadrenia  
neznamenajú ešte nijaké konkrétne určenia bytia, sú vyjadrením stať sa urče-  
ným. Až určitý *konkrétny* poriadok, čo aj na univerzálnej rovine, je predmetom.

Myslím, že som dostatočne zdôvodnil, prečo termínom peratickosť bytia  
označujem *predpoklad* konkrétnej určenosti bytia. Určenosti od mikrorozmeru

až po megadimenzie; určenosti či už celkom osobitne vymedzenej alebo univerzálnej. Pripomínam, že univerzálne konkrétne určenia vyslovujeme ontologickými kategóriami ako čas, priestor, interakcia, dialektika atď.

Nedávno sa výstižne vyjadril náš filozof J. Hachla, že *ontologicky* neurčené bytie je *ontickým* bytím daným *samo* a *seba*-determináciou. Túto tézu možno dedukovať z faktu procesu spredmetňovania, z procesu nadobúdania konkrétnej určenosti v subjektovo-objektovej dialektike. *Predpoklad* ontickej peraticity bytia je teda vyvodený z konkrétnej určenosti ontologického, vecného, praktického bytia. V zmysle Engelsových vývodov ontické bytie je za hranicou ontologického bytia, historicky sa rozvíjajúceho v spoločensko-lidskej praxi.

Vecné, predmetné, praktické bytie práve preto, že na ňom, na jeho utváraní participuje aj spoločensko-ludský subjekt, ktorý sa v priebehu dejín premieňa, nie je ničím večným. Podľa Marxa „zmyslový svet... nie je vec daná priamo od večnosti“.

Premieňa sa aj interpretácia ontologických kategórií, a to príznačným spôsobom pre každú historickú etapu. Relatívne večný je len postulát zákonitosti peripetii týchto kategoriálnych metamorfóz. Vysoký gradus večnosti má aj téza o peraticosti ontického bytia, pretože je odvodená z ontologických zákonitostí premien konkrétneho sveta, historických metamorfóz objektívnej reality.

Ontické bytie nie je nijaký apeiron, inak by sme sa ho ani teoreticky ani prakticky nemohli zmocniť ani len približne.

Ak je ontické bytie, t. j. bytie osebe efektom sebadeterminácie (*causa sui*), ontologické bytie, t. j. predmetné bytie v celej svojej konkrétnej diferencovanosti i v celej svojej univerzalite je efektom dialektickej (historickodialektickej) oscilácie subjektu a objektu.